

„Jelen voltam és láttam, hogy így történt...”

Kornai János 70 éves

Albertus Magnus, dominikánus szerzetes, az első modern értelemben vett természet-kutató, *Aquinói Tamás* tanítómestere használta gyakran műveiben a címben szereplő kitételt: „*Fui et vidi experiri*”. Ha – a 2000. év felé közeledvén – a kutatók ma is klasszikus formulákkal zárnák munkáikat, a január 21-én hetvenedik születésnapját ünneplő Kornai János műveihez jól illenek az albertusi mondás. Kornai folyamatosan „jelen van”, attól a pillanattól kezdve, hogy ifjú kutatóként nemkívánatos gondolatai miatt a textiliparba száműzik, egészen addig, míg Göncz Árpád kezéből átveszi a Magyarország Hírnevéért kitüntetést. Csak éppen a helyszínek és az idők változnak. Kornai kutatószenvédelye, elkötelezettsége a valóság történései és megfigyelhető tényei iránt változatlan.

A „*Fui et vidi experiri*” a tanúk formulája, akiknek vallomása alátámasztja vagy cáfolja a perbe vontak állításait. Kornai így ír erről a szocialista rendszerről megjelentetett enciklopédikus műve bevezető fejezetében: „Sok esetben az állítást alátámasztó, *perdöntő »tanúvallomást«* azok szolgáltatják, akik szocialista országban élnek. Ráismernek-e arra a helyzetre, amit a könyv leír? Megegyeznek-e a könyvben leírtak azzal, amit nap mint nap fogyasztóként vagy termelőként, vezetőként vagy beosztottként, eladóként vagy vevőként megélnék? *Önmagamat is tanúnak tekintem*. Ezenkívül több évtizeden át számos további tanúval beszéltem; sok esettanulmányt, beszámolót, jegyzőkönyvet, írásos jelentést, interjút, szociográfiát olvastam el, amelyek mind tanúvallomásként foghatók fel. Abban a meggyőződésben terjesztem elő megállapításaimat, hogy ez az azonosság a könyvben leírt megállapítások és a mindennapos tapasztalat között fennáll.”¹ (Kiemelések tőlünk.) Ma, amikor a főáramlatú közgazdászok fennen hirdetik, hogy „...*a pusztta tény sohasem versenyezhet a közgazdaságtudományban egy konzisztens elmélettel*”,² korántsem magától értetődő a tények iránti elkötelezettség. Valódi bátorságra azonban azokban az időkben volt szükség, amikor az irracionális rendszer paradox tényeinek feltárása a rendszert magát kérdőjelezte meg.

Kornai János legnagyobb hatású művének már a címe – *A hiány* – önmagában egy tornádóval ért fel, amely darabokra törte a nagy ügyel-bajjal összemesterkedett és skolasztikus eszmefuttatásokkal gazdagon díszített „létező szocialista” épületet. *A hiány* után már lehetetlen volt tervszerű arányos fejlődésről vagy munka szerinti elosztásról cikkezni. Pedig Kornainak a legkevésbé sem állt szándékában szelet vetni és vihart aratni. Ő csupán leírta, amit látott. A szembenállás akkor is nyilvánvaló, ha Kornai János egészen a legutóbbi évekig mindig kínosan ügyelt arra, hogy – a pozitív közgazdaságtan filozófiáját követve – távol maradjon a politikától, s a rendszer működésének leírásából ne vonjon le semmilyen „tudományon kívüli” következte-

¹ Kornai János: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. Heti Világgazdaság Kiadói Rt., Budapest, 45. o.

² Milgrom, P.–Roberts, J.: Information Asymmetries, Strategic Behavior, and Industrial Organization. The American Economic Review, Vol. 77, No. 1.

tést. Voltak azonban olyan periódusai történelmünknek, amikor a racionalitás képviselője már önmagában politikai tett volt, s a ráció pusztá működtetése rendszerellenes izgatás.

Kisszámú matematikai közgazdász mellett Kornai János volt az, aki – a racionális diskurzus szótárát alkalmazva – az ideológia nyelvét felváltotta a tudományéval. Akárcsak a természet törvényeit a társadalom törvényeit sem „olvashatjuk mindaddig, míg meg nem tanultuk a nyelvét, és nem barátoktunk meg a jelekkel, amelyekkel írva van. A matematika nyelvén van írva, és a betűi háromszögek, körök és más geometriai alakzatok, amelyek ismerete nélkül lehetetlen akárcsak egyetlen szót is megérteni.”³

Az egzakt megfogalmazásra való törekvés, a kifejezés „rigorózus” pontossága és egyértelmősége azonban Kornai Jánosnál sohasem megy a mondanivaló *relevanciájának* a rovására. Nem aszerint építi fel modelljeit, hogy mit lehet elegendő matematikai formulákba önteni, olyan modellek felállítására törekszik, amelyek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy megértsük azt, amit magunk körül látunk. *A hiány szerzője* irtózik mindenféle homálytól, kétértelműségtől, verbális vagy képletek által fejlesztett ködötől. Szerkesztői szemmel nézve megható, ahogyan írásait, szinte a nyomdagépig elkísérve, az utolsó percig csiszolja – gyakran egy vesszőnek vagy kettőspontnak is fontosságot tulajdonítva. Kornai János sok munkája magyarul először a Közgazdasági Szemle hasábjain látott napvilágot. Írásain a szerkesztők szerkeszteni tanulhatnak. Kevés alkotót új annyira a tökéletesség vágya a mi vidékünkön, ahol a „buhera”, a „hogya nem jó, úgyis jó” filozófiája sajnálatos módon nem torpan meg a tudományos műhelyek ajtajánál. Ellenkezőleg, a „buherálás” még mintha terjeszkedne is az utóbbi években. A tudás mielőbbi kereskedelmi hasznosítására kényszerítve (vagy csak belesodródva e zsákutcába?), jobb sorsra érdemes kutatók „félíg kisült” tanulmányokkal árasztják el a felvevő piacot, gyakran egy rókáról több bőrt is lenyúzva. Kornai János tartós hatása a talmitól, a pillanatnyitól, a konjunktúraterméktől való mélyen beleívódott tartózkodásában rejlik. Műveit a Nyugat legendás szerkesztője, Osvát Ernő szellemében önti formába. Kire illene jobban az osvátai mondás, mint Kornaira: „A stílus helytállás.”⁴

Az eddigiek talán már önmagukban is megmagyarázhatnák Kornai János kivételes és hosszan tartó sikerét. Hány ma élő kutató mondhatja el magáról, hogy a hetvenes években éppúgy a csúcson volt, épp oly intenzíven olvasták munkáit, mint a kilencvenesekben? Kornai János idézettsége tucatnyi ismert kollégáját felülmúlja, egy egész nemzedék tekinthető így vagy úgy a tanítványának, tekintélye a nagyvilágban ugyanannyira megkérdőjelezhetetlen, mint itthon. Kellott azonban még valami: ami Kornai Jánost Kornai Jánossá tette.

Sokan hajlamosak megfeledkezni arról, hogy Kornai életműve messze több, mint a félresikerült rendszer feltérképezése, több és más, mint palackba zárt üzenet az elszüllyedt Atlantiszról. Ezt korántsem csak Harvard-professzorsága vagy az *Anti-Equilibrium* (sokak szerint Kornai főműve) bizonyítja. Ha a hazai textilipar túlzott központosításának problémáiról vagy a koraszülött jóléti államokról értekeznek, ő akkor is a kor – és nem egy régió – problémáiról beszél. *A szocialista rendszer* írója igazából sohasem a szocializmus rejtvényeit próbálta megfejteni, hanem a kor enigmáinak gyűrűk között neki – hozzáigazítva a kelet-európai „helyi időt” a „világidőhöz”.

Kornai János éppen időben érkezett. „Mi hát az idő? Ha senki sem kérdezi, tudom;

³ *Galileo Galilei: Discoveries and Opinions of Galileo.* Ford S. Drake, New York, 1957. Megjelent: *Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1978. 178. o.

⁴ *Osvát Ernő: Az Elégedetlenség könyvéből.* Összegyűjtött írások. Kiss József Könyvkiadó, Budapest, 1995. 13. o.

ha kérdik tőlem, s meg akarom magyarázni, nem tudom... Gyermekfejjel azt tanultuk, ...hogy háromféle idő van: múlt, jelen és jövő. Ki merné azt állítani, hogy nincs három, hanem csak egy: a jelen – mert a másik kettő nem valóság? Vagy azok is megvannak, de úgy, hogy az idő mikor jövőből jelenné változik, valami rejtekhelyből előballag, mikor pedig jelen mivolta múlttá öregszik, megint visszabúvik.”⁵ Kornai János éppen időben érkezett, amikor az idő rejtekhelyéből előballagott.

A Közgazdasági Szemle Szerkesztősége

Kornai – a kortársak szemével

Lassan a magyar társadalomtudományokban is élet-halál kérdés lesz az impaktfaktor, amellyel egyik kutatónak a másik kutatóra tett hatását igyekeznek megragadni, azt fürkészvén, hogy milyen hullámokat vernek a tudományos felismerések a tudományos közösségben, milyen messzire terjednek forráshelyüktől az új eszmék és gondolatok, milyen sebességgel válnak a szakmai közgondolkodás részévé. Gyarló módon és tökéletlenül, de mégiscsak kézzelfoghatóan e fontos, ám nehezen leírható hatást sűríti számokba az impaktfaktor. A Közgazdasági Szemle is valami efféle lehetetlenségre vállalkozott, amikor Kornai János 70. születésnapja alkalmából három kérdéssel kopogtatott a neves kortársak ajtaján. Lehet-e néhány bekezdésbe sűríteni azt a hatást, amelyet Kornai János gyakorolt a magyar közgazdász-társadalomra és tágabban a társadalom elemzőire? Lehet-e jelzők satujába szorítani az attitűdöket, érzéseket, véleményeket? Az alábbi összeállítás egyfajta válasz erre is, s nemcsak az itt következő három kérdésre, amelyet gondolatébresztésképpen megfogalmaztunk.

1. *A francia Becsületrendtől a vezető folyóiratok hivatkozásáig a világ számtalan tanújelét adta Kornai János tudományos teljesítménye elismerésének. Mit jelent személyesen az Ön számára Kornai munkássága?*

2. *Mi lehet a titka annak, hogy egy kis ország – történelmi okokból is leküzdhetetlennek tűnő – korlátai közül kitörve, Kornai Jánosnak sikerült kivételes súlyra szert tenni ebben az „amerikai tudományban”?*

3. *A Nagy Generáció, a mai ötvenévesek számára Kornai művei meghatározó intellektuális élményt jelentettek. Hogyan értékeli Kornai hatását az utánuk következő nemzedékre, a mai huszon- és harmincévesekre?*

Csaba László

I. A térségünk és a 20. század nagy kísérletei iránt érdeklődő kutató számára Kornai munkásságának két mozzanata fontos. Egyfelől – első könyve óta – áthatja az a törekvés, hogy a dolgot a maga valóságában, elfogulatlanul, *sine ira et studio*, ugyanakkor komplexen mutassa be. Ez gyakorta nem könnyű és majdnem mindig népszerűtlen. Másfelől a dolgok leírása és bemutatása nála sem vezet ahhoz az – igencsak mesterkélt – pózolás-hoz, amely úgy tesz, mintha sok száz milliónyi ember sorsát érintő kérdésekről indokolt vagy egyáltalán lehetséges lenne ugyanolyan szenvtelen kívülállással, személyes állásfoglalás és etikai tartás nélkül szólni, mint némely természettudományos leíró-rendszer-

⁵ Szent Ágoston vallomásai. 1–2. kötet. Fordította Vas József. Budapest, 1925. Megjelent: *Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978. 94. o.

ző esetek feldolgozásában ez történik. Ez kényes egyensúly, de épp a két oldal közti állandó feszültség magas szintű megoldása miatt szinte letehetetlen Kornai legtöbb írása, még a vaskosak is.

Kornai munkássága sokak szemében korszerűtlennek tűnhet: a jórészt elkerülhetetlen szétaprózódás, szakosodás és részletkutatások világában a komplexitást és a rendszert keresi, s többnyire meg is találja. Az értékvesztést és tanácstalanságot értékmentességként leplező, nemritkán infantilis vagy egyoldalúan technicista megközelítések világában a személyes állásfoglalás, a határozott értékrend képviselője ugyancsak már-már kötelező szertartásrendjével szemben egy egyéni-egyedi módszer, álláspont és megközelítés tudatos vállalása és megőrzése arra int, hogy civil kurázsira és tiszta közbeszédre nem csak a múlt században volt szükség.

2. Kornai az 1956-ot követő közel negyedszázados visszاسzorítotttsága idején jól megismerte és magas szinten művelni is tudta a nyugati közgazdaságtan adott időszakának fontos irányzatait, így a matematikai tervezési és a disequilibrium-irányzatot. Eközben azonban munkáiban állandóan jelen volt – hol közvetlenül, hol közvetve – a nem piacgazdaság élményanyaga és ismeretköre. Így egy, a tudományok világpiaca által ismert és értett nyelven egy számára ismeretlen világról szólt, ráadásul sajátos hangszólyal. Az a tény, hogy Kornai nézetei – alkotói korszakának különféle szakaszaiban – sosem találkoztak általános lelkesedéssel, azaz mindig vitát váltottak ki, a szerző egyéni hangsúlyaiból és meglátásaiból fakad. Márpedig az egyes kérdések érdemétől függetlenül módszertanilag és gyakorlatilag épp ez az, ami előrevizsi a tudományosság fejlődését. Az a tény, hogy sok más szerzőtől eltérően, Kornai nem ragadt le egyetlen irányzat szűk mezsgyéin belül, hanem vállalta a mai nyugati értelemben vett politikai gazdaságtani megközelítést, azzal hogy engedte a világ sokszínűségét beszüremkedni elméleti munkásságába, anélkül azonban, hogy igényességéből engedett volna, lehetővé tette azt, hogy sokféle megközelítésű kutatóra hasson megtermékenyítően. Ez a műveire való hivatkozók és hivatkozások sokféleségén jól tetten érhető. Végül nem csekély szerepet játszhatott az, hogy Kornai négy évtizede jelen van a tudomány világpiacán, műveit eleve e mérce szerint írja, anélkül azonban, hogy egyéniségét engedné egy-egy szűk szakmai kategóriába beleygőmőszölni. Épp amerikai publikációi mutatják, hogy a módszertanilag legigényesebb folyóiratokban a legnagyobb az igény a tömegtermelésben megszokottól eltérő feldolgozásokra, föltéve, hogy azok kellő elméleti és módszertani színvonalúak és megalapozottak.

3. Kornai művei – a Harvard Egyetemen kívül – a maguk egészében nem szerepeltek a hivatalos tananyagokban. A mai nemzedék nemcsak audiovizuális korban nő fel, hanem tanulmányai mellett jellemző módon dolgozik is. A számonkérési rendszer sajátosságai miatt sokak számára háttérbe szorult az értelmiségivé váláshoz szükséges önálló s elsősorban egyéni irodalomfeldolgozáson alapuló szellemi munkálkodás. A formalizált eljárások helyes és szükséges elterjedésének mellékhatása – az előzőekkel összefüggésben – a bináris gondolkodás terjedése, a négy gépelt oldalt meg nem haladó olvasmányok előtérbe helyezése a hallgatók többségénél. A korábbiakhoz hasonlóan, bár annál magasabb színvonalon van egy igényes kisebbség; az ő elméleti érdeklődésük azonban a közgazdasági főirány és – még sokkal inkább – a pénzügyek, a tőzsde és a bankrendszer felé nyílik. Ez valószínűleg szükségszerű, ámde nem növeli az új politikai gazdaságtan iránti befogadókésztséget. A hazai képzési rendszer már-már riasztóvá váló történetelensége és a tudományos megközelítéseknek a gyorstalpalókkal meg a gazdálkodási-praktikus ismeretekkel szembeni visszاسzorulása azt valószínűsíti, hogy Kornai hatása a jövőben is nagyobb lesz a közügyek iránt kényszerből érdeklődő társadalomban, mint a felsőoktatásban.

Gábor R. István

1. Számomra Kornai János munkássága mindenekelőtt szakmai inspirációt, gondolati fogódzót és minőségi mércét jelent. Mintát az értékelkötelezettség tudatos vállalására és nyílt megvallására, a tapasztalatokra reflektáló, tényitisztelő elméletalkotásra, a szakmai felkészültség mellett a józan ítélőképesség fontosságára, a magától értetődőségig csiszolt gondolatokra, az egyenes beszédre, a szabatosság összeegyeztethetőségére a közérthetőséggel. Mintát a társadalomtudós szakmai és politikai közéleti szerepvállalásának célszerű és erkölcsileg kívánatos mértékére és módjára. Jelenti még számomra a pályatársak eredményeinek elismerő gesztusokban és szakmai melléfogásaik köntörfalazás nélküli kritikájában is kifejeződő teljesítménytiszteletet, idegenkedést a mindenkori uralkodó divatirányzatok mechanikus követésétől és az érvelés öncélú túlformalizálásától, a szakmai léhaság, felületesség és nagyotmondás megvetését.

2. A kérdés, amely munkássága nyugati elismertségének titkát firtatja, azt a Szovjetunióban született „nem hivatalos” művekből nemrégiben Budapesten rendezett retrospektív képzőművészeti kiállítást juttatja az eszembe, amelynek közönsége egy korabeli amerikai műértő gyűjteményét vehette szemügyre. E külön gyűjtő érdeklődését láthatólag olyan – mint a vendégek elismerően konstatálhatták: jórészt ma is eleven – művek ragadták meg, amelyek *a)* számára ismerős formanyelven közvetítettek *b)* egy szellemében idegen világról *c)* szemtanútól származó és *d)* művészi minőségükkel is hitelesített üzenetet. Ezek, *mutatis mutandis*, szükséges feltételei lehettek a Kornai János munkássága iránt Nyugaton megnyilvánuló kitüntető figyelemnek. De hogy – szemben az említett kiállításon bemutatott amerikai gyűjtemény darabjaival – nem csupán egy-két külön „műgyűjtő” figyelmét keltette fel, hanem befolyást gyakorolhatott az ottani, erős bennfentes öntudatú pályatársak gondolkodására, szerintem aligha magyarázható mással, mint egyszerűen azzal, hogy (legalábbis ha a közgazdaságtudománynak nemcsak a tárgyaira, hanem a művelőire is alkalmazzuk a stratégiai önzés posztulátumát) mindemellett *e)* saját világuk jobb megértésében, hogy úgy mondjam, kapóra jött. Hogy valóban létezhet a körükben effajta bennfentes arisztokratatudat, azt meg abból sejtem, hogy ugyanakkor mennyire részlegesen aknázták még ki a Kornai János tanaiban rejlő, még oly kézenfekvő lehetőségeket. Szűkebb szakterületemnél maradvá: nyugati munkagazdaságtani munkákban alig találkozni az ottani és a hiánygazdaságbeli munkaerőpiacok mint szisztematikusan eltérő „normál állapotú” (ellentétes „piaci rezsimeket” megtestesítő) piacok szembeállításával a munkavállalók és munkaadók közötti aszimmetrikus erőviszony piaczgazdasági jelentőségének megvilágításában.

3. Ami végül a harmadik kérdéseket illeti, Kornai János tudományos teljesítményének a legifjabb hazai közgazdász nemzedékekre gyakorolt hatásáról azt gondolom, hogy bár nálunk efféle bennfentes tudat nyilván nem korlátozhatja, a nyugati standardokhoz igazodás neofita túlbuzgalma és/vagy magabiztosság-erősítő élménye azonban *egyelőre még igen* – a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem alapképzésében mindenestre Kornai János politikai gazdaságtana, finoman szólva, nem kitüntetett olvasmány. Hogy csak *egyelőre*, erre például abból következtettek, hogy tanrenden kívüli, alkalmoszerű előadásain az őket körülvevő valóság elméleti igényű elemzése iránt érdeklődő hallgatók – jórészt az egyetem szakkollégiumos éldiákjai –, köztük a holnap tudósnemzedékének tagjai, mindig megtöltik a termet.

Király Júlia

(Egy fegyelmezett tudós egy fegyelmezetlen korban. Szubjektív válaszok Kornai János 70. születésnapjára)

1. Az 1980 környékén végzősök a legkevésbé érezték magukat akár Nagy Nemzedéknek, akár Reformnemzedéknek, talán leginkább a Pangás vagy Kimaradtak Nemzedéke megnevezés illetett ráink. Ez volt a valamikori MKKE-nek talán a legunalmasabb évjárata, amelyikkel abszolúte nem történt semmi, amelyiket még a szellemi izgalmak is messze elkerültek. Egyáltalán nem véletlen, hogy a *Közgazdasági Szemle* körkérdésében a mai ötveneseket (a Nagy Generációt), az utódokat, azaz a mai harmincasokat-húszasokat szólította meg, és még innen is kimaradtak a mai negyvenesek. 1979/80-ban szerintem a legunalmasabb egyetemi éveket átélők sorjáztaak olyan rendkívüli szellemi-szakmai izgalommal kecsegtető helyekre, mint a Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat, a Szikra Nyomda és Lapkiadó Vállalat, a Bányászati Kutató, a Posta, az XY Számítóközpontok vagy különböző statisztikai főosztályok, ahol mind-mind közgazdasági elemzőket kerestek, és ahol egy-két eltöltött hónap után nyilvánvaló volt, hogy életünk hátralevő része is kellemes szellemi tespedtségben telik majd el. Kevés kivételeseknek jutott ennél komolyabb szakmai perspektíva.

Bár ekkoriban készültek vagy készültek el olyan, a későbbi közgazdasági gondolkodást meghatározó művek, mint Antal László úttörő jelentőségű gazdaságireform-elemzése, Bauer Tamás beruházási ciklusokról és Soós Károly Attila a kampányok gazdaság-szervező erejéről szóló monográfiája, de ezek még csak többnyire kéziratban és meglehetősen szűk körben terjedtek (Bauer könyve majd két év múlva jelenik meg, Soósé hat év múlva).⁶ Így a Nagy Pangás nemzedékének többsége kimaradt, avagy csak nagyon a periférián élte meg a fent említett művek által kiváltott szellemi pezsdülést.

Ebben a közegben jelent meg Kornai *A hiány* című munkája.⁷ A hiány megjelenése nem volt teljesen váratlan, ez a könyv nem a semmiből jött. Egyrészt folyóiratcikkekben,⁸ belső szakmai, így szakkollégiumi vitákban már megjelentek és nem maradtak visszhang nélkül egyes részei: az egyetemen kívüli szakmai kurzusoknak vitatémája volt például a megfogalmazódó új szabályozásemélet. Másrészt, ha nem is a hivatalos egyetemi oktatás részeként, de a korábbi Kornai-műveknek is volt hatása az egyetemen.⁹ Itt nem is elsősorban az akkor már híresnek számító *Anti-equilibriumra* gondolok (noha a szakkollégiumban voltak már ilyen kurzusok), hanem például a *Erőletett vagy harmoni-*

⁶ Antal László tanulmánya 1980-ban folyóiratcikként is megjelent rövidítve. (Antal László: Fejlődés kitérővel. Gazdaság, 1980. 3. sz. 28–56. o.), de korábban csak pénzügykutatók kiadványként volt hozzáférhető. Bauer Tamás: Tervgazdaság, beruházás, ciklusok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981. (Bauernek 1980-ban jelent meg folyóiratban egy rövid részlet a könyvből. (Bauer Tamás: Beruházási ciklusok a tervgazdaságban. Gazdaság, 1978. 4. sz. 57–75. o.). Soós Károly Attila: Terv, kampány, pénz. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1986.

⁷ Kornai János: A hiány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980.

⁸ Csak néhány példa: Kornai János (1976): A gazdasági viselkedés normái és a norma szerinti szabályozás. Közgazdasági Szemle, 1976. 1. sz. 1–14. o.; Kornai János-Weibull, J. W.: A piac normál állapota hiánygazdaságban: egy sorban állási modell. Szigma, 1978. 11. évf. 1–32. o.

⁹ A közgazdasági egyetem fejlődése szempontjából egészen tragikus a hatvanas-hetvenes években a kutatóintézetek és az egyetem között kialakult távolságtartás. Nagyon kevés kivétellel az nagyjából abban volt megfogalmazható, hogy „én nem kutatok, te nem oktathatsz”. Tisztelet a kivételnek, ez az egyetemi presztízs emelkedéséhez nem igazán járult hozzá. A mi Pangó Nemzedékünk idején nem volt önálló kurzusa, legfeljebb egy-egy vendégelőadásra volt meghívott az akkori nagyok közül Nagy Tamás, Révész Gábor, Bródy András, Augusztinovic Mária és a később már akadémikussá lett Kornai János.

kus növekedésre,¹⁰ ami – őszintén bevallva – az előzőnél sokkal nagyobb hatással volt ránk (de legalábbis rám). Az akkor ötödéves Száz János nyomta a kezembe, azzal, hogy ezt muszáj elolvasni, mert többet értek meg belőle, mint a hivatalos egyetemi stúdiumokból. Elsős körömben így számomra ez volt az első igazán nagyhatású közgazdasági írás, ami kívül állt az akkor hivatalos tudományon. Azóta is meglep, hogy szerzője korábbi és későbbi munkáival szemben némileg mostohagyerekként kezeli, sokkal kevesebbet hivatkozik rá, mint más korábbi műveire, mint akár a *Túlzott központosításra*,¹¹ akár az *Anti-Equilibriumra*.

A szerző egzaktág iránti vonzalma sem volt ismeretlen a volt tervmatosok számára, hiszen a kétszintű tervezés modelljével, noha annyira nagyon hivatalos nem volt, de azért több stúdiumon is találkoztunk.¹²

A hiány mégis korszakhatárt jelöl. A hiány kapcsán olyan repülőegyetemek, szakmai fórumok, szakszemináriumok szerveződtek, amelyek az unalom végét jelentették. Pedig A hiány szigorúan szakzerű, tudományos szervezettségű írás volt: egy fegyelmezett tudományos igényű elemzés egy fölöttébb fegyelmezetlen, nem egyszer áltudományos tézisekbe burkolt világról.¹³ Nem voltak benne politikai áthallások, laza megfogalmazások, sőt még csak az akkori hivatalos megfogalmazás szerinti „ellenzéki gazdaságtannak” sem volt nevezhető. A szerző még véletlenül sem használta ki azt – amit 10 évvel később az *Indulatos röpirat*¹⁴ idején annál inkább –, hogy ő az egyik legjobban fogalmazó, ha kell legszenvedélyesebb magyar közgazdász. Ez a mű inkább „száraz” volt, csakhogy száraz, aprólékosan bizonyított tézisei mind arról szóltak, hogy ez a gazdaság a maga összehazudott racionalitásában nem is racionális és nem is tartósan működőképes.

1980 őszén Kornai Jánost beengedték a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemre: tarthatott egy alternatív szemináriumot A hiány alapján, ha jól emlékszem, talán negyedéveseknek. Ezt a szemináriumot már az első alkalommal át kellett helyezni a III. emeleti húszfős kis szobából az I. előadóba, amely aztán a sorozat végéig többé-kevésbé mindig tele volt. Ezeken a szemináriumokon valamennyi nemzedék jelen volt: az elődök, a Reformnemzedék, a Pangás Nemzedéke és már ott voltak a legfiatalabbak, a majdani fideszesek jövőbeli „felsőbb éves kapcsolatai”. De jöttek a jogászok, a szociológusok, sőt, műszakis hallgatók is. Híre ment. Pedig még egyszer: minden volt, csak nem ellenzéki bujtogatás. Akik balhéra, jó odamondogatásra vágytak, lassan le is morzsolódtak. De a többség mégis kitartott, mert ez az „új szocialista pg” mellbevágóan más volt minden korábban tanultnál. Azt hiszem ez az időszak valami olyasmit jelentett sokunk számára, ami meghatározó volt a későbbiekben, ami jelezte az unalom és a pangás végét. Áttörést jelentett, és az általa vágott résen már könnyebben zúdulhatott át a később reform-közgazdaságtannak átkeresztelt irodalom is.

2. Számomra ezért mindmáig a legnagyobb hatású Kornai-mű A hiány. Nem is tagadom, személyesen továbbra is jobban szeretem a már említett *Erőltetett növekedést* vagy a nyolcvanas évek végének szerintem méltánytalanul kevés visszhangot kapott nagyszabású áttekintő tanulmányát a *Víziókat*.¹⁵ Ez utóbbival először angolul találkoztam a Jour-

¹⁰ Anti-Equilibrium. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971; Erőltetett vagy harmonikus növekedés. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

¹¹ A gazdasági vesztetés túlzott központosítása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1957.

¹² Kornai János–Lipták Tamás: Kétszintű tervezés: Játékelméleti modell és iteratív számítási eljárás népgazdasági tervezési feladatok megoldására MTA Matematikai Kutatóintézet Közlemények, 23. évf. 1–14. o.).

¹³ Számomra a felejthetetlen szoc. pg olyan klasszikus elméletei jelentették a csúcst, mint például az árak szerepe a szocializmusban szigorúan 12 pontban vagy például a szocializmusban társadalmilag hasznos munka rendkívül operatív és konstruktív fogalma.

¹⁴ Kornai János: Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében. HVG Rt. Budapest, 1989.

¹⁵ Kornai János: A magyar reformfolyamat: víziók, remények és a valóság. Gazdaság, 31, 1987. 2. sz., 5–46. o., 3. sz. 5–40. o.

nal of Economic Literature-ban, – ami a tanulmány számomra meggyőzően kristálytisztá logikája mellett – azért is lényeges, mert az ember döbbenet fedezte fel, hogy ez az a „reformszocialista” írás, amelyik nemcsak azért érthető egy angolul beszélő közeg számára, mert angolul van írva, hanem azért is, mert azon a nyelven van írva, amin ők beszélnek. Ez volt az első elemzés, amit meg tudtunk vitatni akkori holland kollégáimmal, míg az ugyanekkor született *Fordulat és reform* nem csak az én szerény angol fordításom miatt nem „ment át”.

3. Nem tudom milyen a hatása Kornainak az „utódokra”, a mai húszon- és harmincon-évesekre. Tudom, hogy ismerik, tudom, hogy olvassák, tudom, hogy vitatkoznak egymás között vele és róla. Szakszeminaristáimnak Kornai legalább egy, tetszőleges tanulmánya kötelező olvasmány. Általában nem a téma kapcsán, hiszen többségük a pénzügyi piacokkal foglalkozik, ami Kornai érdeklődési köréből kicsit mindig kimaradt. Ezek a fiatalok általában iszonyú gyors agyú, de fegyelmetlen gondolkodók – ami az írás legnagyobb gátja lehet. Kötelező Kornait olvasniuk és megtanulják gondolataikat megfogalmazni, megtanulják a tudományos fegyelem szükségességét, és megérezzék erejét, hogy megtanuljanak adatokat gyűjteni és rendszerezni, megtanuljanak „maguk ellen cédulázní”, azaz saját téziseikkel ellentétes állításokat kiszűrni és hatásosan megfogalmazni, hogy megértésük: a fegyelmetlen és rendszerezett gondolkodás nem egyenlő az unalommal, hanem – és ezt Kornainál jobban talán senki sem bizonyítja – izgalmasabb és kihívóbb, mint egy zseniálisnak látszó, ám végiggondolatlan és ezért továbbgondolhatatlan szöveghatár.

Laki Mihály

Előszó: Kornai Jánost (ha őt nem sérti) sok éve tanítómesteremnek tekintem, életét, munkásságát elfogulatlanul, érzelmek nélkül nem tudom értékelni.

1. Kutatói pályám meghatározó olvasmánya Kornai *A gazdasági vezetés túlzott központosítása* című könyve. Elsősorban ez a könyv győzött meg arról, hogy a szocialista rendszer (abszurditásaival és mindenfajta ellentmondásaival együtt) *leírható*, hogy a tervgazdaságot nem a kifundálói által elképzelt rend, de nem is a káosz irányítja, hanem sajátos kapcsolódások és szabályok működtetik. Úgy gondoltam, hogy a feladat a még pontosabb leírás és a szabályok, kapcsolódások megfogalmazása, újragondolása. Azóta is ezen szövmötölök. Közben eltűnt a szocialista rendszer, de a helyén (benne, mellette?) keletkezik a másik. Azt sem ismerjük, van hát mit leírni, szabályokba foglalni.

Az egyetemen marxista-leninistának, Csehszlovákia 1968. augusztusi lerohanása után egy ideig még kritikai marxistának vallottam magam. Kornai nem fordult nyíltan szembe a marxista közgazdaságtudománnyal (sőt a rá jellemző kiegyensúlyozottsággal felhívta a figyelmet a marxi tradíció értékes elemeire is), de figyelmes olvasói megértették, hogy felfogása szerint a hivatalos vagy éppen a nem hivatalos marxisták módszertana, fogalomkészlete, sőt az egész marxi tradíció számos probléma elemzésére alkalmatlan. Ezért Kornai a nyugati közgazdaságtan eszközeivel próbálta elemezni a szocializmus sajátos jelenségeit, miközben új, általa alkotott fogalmakkal, szabályokkal is kísérletezett. Nem vállalkozom annak értékelésére, hogy mennyiben sikerült a főáramú közgazdaságtant vagy éppen a nyugati közgazdaságtan periferikus iskoláinak eredményeit alkalmaznia, mint ahogy új fogalmai, tételei előnyeinek vagy hátrányainak az összevetése is az enyémenél alaposabb tudást igényel. Példája azonban sokat segített abban, hogy *elforduljak* a nem ritkán meddő *marxizmustól*, és új (számomra új) módszerekkel kísérletezzek.

Kornai távol maradt a gazdaságireform-vitáktól, nem vett részt a reformbizottságok

munkájában. Nem ellenezte a reformokat, de viselkedéséből, írásaiban, kötetlen beszélgetésekben, elejtett megjegyzéseiből kiderült, hogy *nem hisz a szocialista rendszer megújíthatóságában*. Itt nem részletezendő okokból én is elég gyorsan hasonló következtésre jutottam, és ha lehetett, kimaradtam a nagy átalakítási tervek kovácsolásából. Kornai számos írása azonban abban a meggyőződésben is megerősített, hogy mindez nem csupán morális kérdés (mennyiben szabad együttműködni a kommunista rendszerrel stb.). A reformok borúlátó megítélésének pozitív hozadéka is vannak. Akarva-akaratlan a spontán, a hivatalnokok által érzékelt rendszeren kívüli, a rendszerrel szemben működő, a működésképtelenségeket áthidaló, de közben a rendszert szétporlasztó folyamatok váltak számomra is érdekessé. Kornaihoz hasonlóan én sem láttam előre a szocialista rendszer összeomlását, mi több a működési szabályosságok leírásával önkéntelenül a tartós fennmaradásának a képzetét erősítettem, de a nagy összeomlás után legalább elmondhatom, nem a bizottságokban és feljegyzések írásával töltöttem hiába az időmet.

2. A kérdés szerintem nem pontos. George Katona, Fellner Vilmos, Balogh Tamás, Káldor Miklós, a zseniális Neumann János vagy a Nobel-díjas Harsányi János ugyancsak „egy kis ország történelmi okokból is leküzdhetetlennek tűnő korlátai közül kitörve” lettek híres tagjai a közgazdász tudósok nemzetközi közösségének. Kornai János különössége az, hogy úgy került be ebbe a csapatba, és persze a szakma nemzetközileg elismert sztárjainak körébe is, hogy *közben nem szakadt el a magyar közgazdászok közösségétől*. Esetében ezért nem működik a szokásos magyarázat, hogy a kitűnő magyar gimnáziumból élvonalbeli angol vagy amerikai egyetemekre, tanszékekre került okos magyarok a Nyugaton egyáltalán nem különös karrierutat járták végig. Kornai a kitűnő magyar gimnáziumból nem Cambridge-be vagy Princetonba, hanem a kommunista ifjúsági mozgalomba, onnan a Szabad Nép rovatvezetői posztjára, majd egyetemi végzettség nélkül a Közgazdaságtudományi Intézetbe került, ha jól tudom 1954-ben. Azóta *megszakítás nélkül kutat Magyarországon*. Egyetemi katedrát itthon nem kapott, de ez nem rá, hanem a Közgazdaságtudományi Egyetem mindenkori uraira (elvtársaira) jellemző mozzanat. Mindezt látva, úgy gondolom, hogy *Kornai életútja és teljesítménye nem érthető a magyar közgazdászokkal folytatott intenzív szellemi kölcsönhatás nélkül, miközben ez a kölcsönhatás önmagában nem magyarázza az eredményeket*. Egyszerre volt jelen az éppen szembenálló Nyugaton és Keleten, ismerte, ismeri mindkét világ nyelvét, szokásait. Így a kiemelkedő szellemi teljesítmény mellett *a közvetítés* is érdekessé tette őt mindkét tudományos közösségben. A két világrendszer határainak lebomlása után életstratégiája nem alkalmazható. Az új generáció választhat: másodrendű angolszász egyetemeken szerez-e katedrát, vagy harmadrendű magyar egyetemeken és kutatóintézetekben mondhatja magának: „itt élned s hálnod kell.”

3. A fiatal tudós generáció ízlését sajnos nem ismerem. Úgy tapasztalom, hogy Kornai János művei (különösen *A szocialista rendszer. A kritikai politikai gazdaságtan* című munkája) minden olyan közgazdaságtudományi, politológiai sőt szociológiai kurzuson taníthatók, ahol nem a múlt szisztematikus eltörlésével foglalkoznak, hanem a múlttól függő fejlődés kérdéseit vizsgálják. Az ilyen kurzusokon az oktatók szívesen teszik Kornai írásait a kötelező és ajánlott irodalmak listájára, mert tudják, hogy a diákok is kedvelik a világos, érthető gondolatmeneteket.

Marer Pál

1. Két dolgot említenék meg: úttörő szerepét a szocializmus közgazdasági folyamatainak az elemzésében és azt, hogy munkásságában egyesíteni tudta a mikro- és a makrofolyamatokat, mégpedig úgy, hogy az összkép, amit festett, mindig több és teljesebb volt, mintha csupán a részeredményeket összegezte volna.

Ami munkásságának úttörő szerepét illeti, a következő adalékot említeném. A hatvanas évek végén az Indiana Egyetemen egy kollegám, Nicholas Spulber dolgozott könyvén, amelyben elemezte a szocializmus gazdaságának reformtörténetét. Az ő kérésére néztem utána és fedeztem fel, hogy Kornai János már 1953-ban vagy 1954-ben írt egy cikket a Szabad Népből, amely összefoglalta a néhány évvel később magyarul és angolul is megjelent klasszikus könyvének *A gazdasági vezetés túlzott központosításának* a főbb gondolatait. Nem sokkal e „felfedezésem” után ismertem meg Kornai Jánost személyesen, amikor néhány hónapot töltött az Indiana Egyetem egyik kutatóintézetében, ahol *A hiány* című könyvén dolgozott. Érdekfeszítő előadásai és okfejtései nekem a alapozó képzést jelentettek.

2. Itt is két dolgot említenék. Az egyik az, hogy Kornai mindig nemzetközi mércével mérettette meg magát. Csak akkor volt elégedett, ha a világ legnevesebb intellektusaival tudott tudományos kérdésekben „összecsapni”, ha ők is értékelték elemzéseit, következtetéseit. A másik, hogy Kornai Jánosnak különlegesen jó érzéke van ahhoz, hogy egy-egy tömör kifejezéssel – például a puha költségvetési korlát – összefoglalja elemzéseinek lényegét. E kifejezései azután bekerülnek a nemzetközi szakirodalomba, ahol azokat mindig nevével összekötte idézik. Ez az a bizonyos jó értelemben vett „tudományos marketing”, amire a legtöbb tudós nem fordít elegendő figyelmet.

Mátyás Antal

Az összes eddigi itthon élő magyar közgazdász közül Kornai János a külföldön legismertebb, legtöbbet idézett tudós. A nyugati sajtó néhány éve a Közgazdasági Nobel-díj várományosaként emlegette. A Nobel-díj közelébe rajta kívül más hazai közgazdász nem jutott el.

Mi a titka Kornai nemzetközi elismertségének? Erre igyekszem a tudománytörténész szemével nézve választ találni, anélkül, hogy sokrétű életművét konkrétan érinteném. A felvetett kérdésre a válasz részben szubjektív, részben objektív tényezőkre hivatkozva adható meg. A szubjektív tényező: Kornai kiemelkedő tehetsége. Az objektív tényezők a hazai és a nemzetközi társadalmi körülmények.

A századfordulón és a két világháború között itthon működő magyar közgazdák a nyugatinál fejletlenebb gazdaság körülményei között tevékenykedtek. Márpedig a közgazdaságtudomány fejlődése követi a gazdaság fejlődését. Nem véletlen, hogy a klasszikus közgazdaságtan Angliában érte el a csúcspontját, amelynek gazdasága a múlt század derekán a világon a legfejlettebb volt. Amint azután az Egyesült Államok a gazdasági fejlődésben megelőzte Angliát, úgy vált az Egyesült Államok a közgazdaságtudományban is vezető hatalommá. A Nobel-díjas közgazdák nagy része az Egyesült Államokban működött vagy működik.

A századforduló és a két világháború közötti időszak kiemelkedő magyar közgazdászainak, köztük Kautz Gyulának, Földes Bélának, Heller Farkasnak, Navratil Ákosnak, Balás Károlynak, Surányi-Unger Tivadarnak nagy érdeme volt, hogy a közgazdaságtan hazai oktatását nyugati szintre emelték. A közgazdasági elmélet továbbfejlesztésére, a fejlett tőkés gazdaságok új összefüggéseinek a felismerésére a viszonylag fejletlen magyar gazdaság körülményei között azonban alig nyílt lehetőség. A műveikben található új elemek nem voltak olyan jelentőségűek, amelyekre a nyugati szakközönség felfigyelt s hivatkozott volna. Ebben persze az is szerepet játszott, hogy munkáik nagyobb része magyar nyelven látott napvilágot. Azok a magyar közgazdák váltak nemzetközileg ismertté, akik fejlett tőkés országokban telepedtek le, fejlett gazdaságot tanulmányozhattak magas színvonalú tudományos műhelyek keretei között, azok szakmai támogatásával fejthették ki tevékenységüket. Csak néhány nevet kívánok megemlíteni: Káldor Miklós,

Fellner Vilmos, Scitovsky Tibor, Harsányi János. Theiss Ede csak két évet töltött Rockefeller-ösztöndíjjal híres nyugati egyetemeken, de már eme rövid időszak alatt sikerült – egyik Egyesült Államokban publikált tanulmánya révén – a külföldi közgazdák figyelmét magára felhívni. R. G. D. Allen a közgazdák számára írt híres matematikai tankönyve valamennyi kiadásában hivatkozik Theiss e cikkére. Jürgen Niehans pedig 1990-ben megjelent elmélettörténet könyvében Theisst e tanulmánya alapján a Harrod-Domar-modell előfutárának nevezi.

Itthon működő közgazdáinknak elsősorban az elmélettörténet területén sikerült nemzetközileg is figyelemreméltó, külföldön is megjelentetett műveket alkotniuk. Így Kautz Gyulának, akinek könyvét mind a mai napig idézik, vagy Surányi-Unger Tivadarnak. Heller Farkas vaskos elmélettörténeti művére az előkelő angol MacMillan kiadó figyelt fel, és szerette volna angol nyelven kiadni, de légitámadás során elpusztult mind a könyv fordítása, mind maga a fordító.

Abban, hogy a hazai körökben neves elméleti közgazdáink külföldön kevésbé voltak ismertek, szerepet játszott az a körülmény is, hogy a kiemelkedő külföldi tudományos műhelyektől távol, meglehetősen izoláltan dolgoztak, nemzetközi kapcsolataik kevés kivétellel nem voltak intenzívek. Még gondolni sem lehetett az információáramlásban bekövetkező robbanás okozta hatalmas változásokra a nemzetközi kapcsolatokban. Elsősorban statisztikusaink tartottak fenn erőteljesebb kontaktust külföldi kollegáikkal, főleg a Nemzetközi Statisztikai Intézet révén, s közülük sikerült egyeseknek, mint például Fellner Frigyest, Varga Istvánnak, Matolcsy Mátyásnak nemzetközi elismertségre szert tenni.

Kornai János tevékenységének történelmi, társadalmi hátterét a szocialista magyar gazdaság jelentette. Miközben igyekezett a szocialista gazdaság működésének sajátosságait megérteni, éles tekintete a nyugati közgazdaságtan alapos elsajátítása révén felismerte, hogy a szocialista gazdaságra vonatkozó egyes megállapításai nemcsak a szocialista rendszerre érvényesek, hanem azon túlmutatnak. Miközben a modern tőkés gazdaság működésére vonatkozó elméleti megállapítások fényében vizsgálja a szocialista gazdaságot, paradox módon a szocialista gazdaságban felismert összefüggések révén gazdagítja a modern közgazdaságtant.

Elsők között tör ki a pártállami elzárkózottságból és veszi fel a kapcsolatot a nyugati közgazdákkal. A második világháborút követő évtizedekben a nyugati országokban a korábinál sokkal intenzívebb tudományos kapcsolat alakul ki az elméleti közgazdák között, magas szintű nemzetközi konferenciák sűrűn követik egymást, ösztöndíjak széles hálózata áll a tanulni, kutatni vágyók rendelkezésére. Kornai gyakori külföldi tanulmányútjai során tanul a modern közgazdaságtan kiváló képviselőitől, a Harvard Egyetem kitűnő szellemi műhelye, gondolatébresztő vitákra ösztönző jó közössége, az egyetemen kifejtett oktatómunkája jelentősen hozzájárul szakmai fejlődéséhez, hogy azután korábbi tanítómestereihez hasonlóan maga is új közgazdasági megállapításokkal lépjen fel. A szocialista gazdaságból levont, s a modern tőkés gazdaságra is érvényes összefüggések elméleti megformulázása megítélésem szerint időtállóan fog bizonyulni.

Oblath Gábor

Kornai János munkásságához főként olvasói élmények fűznek, de van néhány személyes tapasztalatom is. Arra a kérdésre, hogy mi lehet a titka annak, hogy éppen Kornai Jánosnak sikerült kivételes súlyra szert tennie a nemzetközi közgazdasági szakmában, az a hozzávetőleges válaszom, hogy ő volt az, aki a nemzetközi szakma számára érthető nyelven, apparátussal és koherens módon olyan lényeges ismereteket és összefüggéseket

tudott továbbítani a szocialista tervgazdaságról, amelyek egyszerre voltak relevánsak és újszerűek, hatalmas szintetizált empirikus ismerettömegre támaszkodtak, és további elemzések rendkívül termékeny kiindulópontjának bizonyultak.

A harmadik kérdésre – mit jelenthet Kornai munkássága a mai huszon- és harmincévesek számára – nem tudok határozott választ adni, de az az érzésem, hogy kevesebbet, mint az én nemzedékemnek (1952-ben születtem). A mai diákok megtanulják a standard makro- és mikroökonómiát, esetleg némi összehasonlító gazdaságtant is tanulnak; ha pedig a gazdasági rendszerek elméletével is foglalkoznak, az utóbbi kurzusokon Kornai munkái nyilván a kötelező olvasmányok közé tartoznak. Ez azonban egészen más, mint amit nekünk (nekem) Kornai olvasása egykor jelentett – s itt visszatérek az elsőként feltett kérdésre.

Kornai János *A hiány* című műve annak idején számomra alapvető intellektuális élményt jelentett – pontosabban a könyv megjelenését megelőző, annak mondandóját összefoglaló és megelőlegező (a Közgazdasági Szemlében megjelent) publikációk hatottak rám rendkívül erősen. Azt, hogy a szocialista gazdaságot nyíltan – mindenki számára olvasható módon – és nagyon világosan olyan összefüggő rendszerként írta le, amelynek belső természete alapvetően a hiány újratermelésére, nem pedig az életszínvonal szakadatlan emelkedésére irányul – nos, ezt nem egyszerűen mindennapi tapasztalataimmal meggyező értelmezésnek (és a szocializmus politikai gazdaságtanának nevezett hablattal történt nyílt szakításnak), ekképpen pedig valódi közgazdaságtannak, hanem politikailag is rendkívül bátor cselekedetnek tartottam. Az a példa, amely szerint a hiány egy ponton túl olyan mértéket, illetve formát is ölthet, hogy az már fel sem tűnik (ha nem tévedek, a borjúhúsról volt szó), erőteljes politikai asszociációkat is keltett: ha eléggé sokáig vagyunk megfosztva a demokráciától, már nem is vesszük észre, hogy hiányzik.

A rendszerváltás után néhány alkalommal személyes kapcsolatba is kerültem Kornai Jánossal. Az egykor sokat emlegetett „félfordulatos” írásának gondolatával egyetértettem, csakúgy, mint a *Legfontosabb: a tartós gazdasági növekedés* című cikksorozattal.¹⁶ E publikációi után többször beszélgettünk, és megfogott az empirikus részletek iránt tanúsított hallatlan érdeklődése. Azt hiszem, hogy Kornainak abban áll az egyedülálló képessége, hogy apró részmegfigyeléseknek és tapasztalatoknak az összességét önmagukon jóval túlmutató minőséggé tudja átgyúrni, mégpedig anélkül, hogy a készen kapott közgazdasági elméletek, illetve modellek bármelyikével kapcsolatban elkötelezett lenne. Az éppen uralkodó közgazdasági irányzatokra természetesen hivatkozik, de gondolatainak elméleti magalapozása mindig frissítően eklektikus és eredeti.

Az utóbbi időben ritkán találkoztam és beszélgettem Kornai Jánossal. Talán azért, mert az egyik fő jelenlegi érdeklődési területéről, az államháztartási reformról, nem egészen egyformán gondolkodunk. E tárgyban született írásait azonban éppolyan fontosnak, erőteljeseknek – és az állam szerepéről tőle eltérően gondolkodók számára megkerülhetetleneknek – tartom, mint azokat, amelyekből tanultam és amelyekkel maradéktalanul egyetérték. Születésnapjára még nagyon sok termékeny, alkotó évet kívánok Kornai Jánosnak – ebből főként mi, olvasói fogunk profitálni.

Petschnig Mária Zita

Fiatal közgazdászként, a pécsi közgazdasági kar oktatójaként olvastam először Kornai János könyveit egy olyan tanszéken, amelynek fő profilja a politikai gazdaságtan oktatása volt. Ebben a közegben eleinte csak néhány kollégámmal tudtam véleményt cserélni

¹⁶ Kornai János: Legfontosabb: a tartós gazdasági növekedés. Népszabadság, 1994. augusztus 29. és szeptember 2. között megjelent ötrészes cikksorozat.

azokról a művekről és sajátos megközelítési módjukról, amelyek tárgya ugyanaz a szocialistának nevezett rendszer volt, amit pályatársaim az uralkodó ideologikus szellemben oktattak. Később, fiatalok, mind többen kapaszkodtunk bele az általa megfogalmazott kategóriákba és gondolatmenetekbe, mert ezek a kor viszonyai közt elfogadható platformot jelentettek számunkra.

Kornai János ugyanis túllendítette a szocialista rendszer értelmezését az ideologikus megközelítésen, tárgyszerű keretek közé terelte a szocialista gazdaság működéséről szóló diskurzust. Megtalálta a rendszer apológiai és totális elvetői közt azt a pengeélt, amit vállalni lehetett. Új kategóriákat alkotott, amelyeknek nem volt köztük az uralkodó marxista-leninista fogalmakhoz, annál több a tapasztalati tényekhez, az általunk megélt szisztéma tényleges működéséhez. A professzor – Pécsre látogatva – a pozitívista gondolkodást rehabilitálta és tette mércévé számunkra. De egyben megnyitotta a szakszerű és igényes rendszerbírálat útját is más tudományágak felé.

Politikamentesen közelített egy politikailag kreált és működtetett gazdasághoz, ami őt politikailag támadhatatlanná tette, de egyben a kritikai értékelés korlátját is jelentette. A *hiány* című művének megjelenés előtti ismertetése kapcsán éles szemű diákjaim „provokációira” kitartóan hangsúlyozta: ő eddig látja leírhatónak a rendszert, ami mögötte van, azt nem dolga felfejteni, és a belőle adódó következtetéseket levonni.

Az ideológia és a realitások közt csetlő-botló reformnemzedéknek viszont hiányzott a hogyan tovább útmutatása. Kornai János a szocialista rendszert nem tartotta reformálhatónak, de nyilvánosan nem utasította el a rendszerkereteket feszegető reformokat sem. Ezt az ellentmondást úgy vélte feloldhatónak, hogy nem állt be a reformerek mozgalmaiba, holott sokan úgy gondoltuk, hogy az élen lett volna a helye.

A politikai rendszerváltás zűrzavarában is megmaradt tudósnak. Receptjét, a *Röpiratot* nemigen értettük – akkor is másként gondolkodó volt.

Nemzetközi tekintélyét hihetetlenül szívós munkájának köszönheti, és annak, hogy el tudta sajátítani a „vasfüggöny” mögül is a nyugati gondolkodás formuláit, nyelvezetét, standardjait és elvárásait. Kitartó és hosszú edzésekkel készült a pályára, sohasem az azonnali siker érdekelt. Mindig kiváló munkatársakkal tudta magát körülvenni.

Bizonyos vagyok abban, hogy a későbbi nemzedékek – ha még olvasnak majd – követni tudják a professzor kristálytisza logikai levezetéseit. Afelől azonban erős kétségeim vannak, hogy fel tudják-e fogni, meg tudják-e érteni annak az irracionális rendszernek a világát, amelyet nekünk meg kellett élnünk.

Simonovits András

1. Mindenekelőtt azzal kezdem, hogy negyven év munkájának jelentős részét születése óta ismerem, hiszen 1969 és 1992 között János kutatócsoportjában dolgoztam a Közgazdaságtudományi Intézetben. Először a szabályozás árjelzések nélkül témát kutattuk vezetésével, majd a hiánygazdaság modelljein dolgoztunk. Több közös cikket írtunk együtt, amiből rengeteget tanultam. A csoportban és környékén született írásokat még publikálás előtt többször is megvitattuk. A kapcsolat János és a csoport közt a hosszabb külföldi tanulmányutak alatt is fennmaradt, pedig annak idején a posta eléggé lassú volt. Az elmúlt években e kapcsolat átalakult, de nem szűnt meg.

Megpróbálom alpontokban összefoglalni, hogy milyen tanulságokat vontam le Kornai munkásságából.

a) A matematika hatékony eszköz a közgazdász kezében, de nem szabad, hogy eszközből cél legyen. b) A kutató nem hivatalnok vagy szakértő. Nem célszerű csak napi kérdé-

sekre keresnie a válaszokat. De nem szabad elefántcsont-toronyba vonulva olyan kérdésekkel foglalkoznia, amelyeknek nincs és nem is lesz közgazdasági relevanciája. c) Egyaránt kell kis és nagy kérdésekkel foglalkozni. Kis kérdések tanulmányozása nélkül esetleg csak közhelyeket mondunk a nagy kérdésekről. Nagy kérdések vizsgálata nélkül viszont valószínűleg olyan speciális területekre tévedünk, amelyek rajtunk kívül senkit sem érdekelnek. d) Szét kell választani az értékmentes és az értékválasztáson alapuló területeket. A közgazdaságtannak vannak értékmentes területei (például a világgazdasági hatások begyűrűznek hozzánk), de ugyanolyan fontosak az értékválasztáson alapuló részek (például milyen legyen az egyén és az állam viszonya).

2. Azt hiszem, több feltételnek is teljesülnie kellett ehhez az egyedülálló sikerhez. a) A legfontosabb tényezőnek tehetségét tartom. Képes meglátni a régiben vagy a régi mellett az újat, átugrani a még bizonyítatlan állítások közti szakadékokat, amelyeket majd a megszülető bizonyítások hidalnak át. b) Nagyon fontos szorgalma is, hiszen a legtehetségesebb ember sem jut sokra kitartó munka nélkül. Szemléltetésül csak azt a trivialitást említtem meg, hogy János minden egyszerűs művének első változatát saját maga gépelte le, sokáig mechanikus táskairógépen. c) Tehetsége és szorgalma mellett kiemelem téma-választásai sikerességét. Csak időszerű és fontos kérdéseket vizsgált. 1956-ban a túlzott központosításról írt, 1971-ben az általános egyensúlyelmélet korlátairól, 1980-ban a hiányról, 1990-ben az átmenetről. d) János nagyon logikusan és szépen ír, még nehéz műveit is élvezet olvasni, a matematikai részeket is megpróbálja közgazdaságilag értelmezni. e) Amellett, hogy számos egyszemélyes cikket és könyvet írt, a résztémák szakértőit társzerzőként bevonta saját munkájába. Nemcsak Magyarországon, de nemzetközi méretekben is kiemelkedő ez az integrációs képessége. f) Kornai elsősorban magyar közgazdász, de kezdettől fogva az egész világra tekintett. Még 1956 után is, amikor egy textilipari kutatóintézetbe száműzték, angolul publikált az *Econometricában*, s neves angol kiadónál jelentette meg az *Overcentralisationt*.

3. Közvetlen tapasztalatom nincsen e kérdésről, de biztos vagyok benne, hogy Jánosnak továbbra is jelentős hatása van a mindenkori fiatal nemzedékre is. Mire alapozom vélekedésem? a) A korábbi évtizedekben írt munkái, ha váltakozó erősséggel, de továbbra is hatnak. b) Kornai rendszerváltozást követő számos munkája közvetlenül gazdaságpolitikai ihletettségű, a napilapok és hetilapok versengenek a publikációiért. c) Az itthon korábban elhanyagolt adó- és társadalombiztosítási kutatásokban jeleskedő Kornai munkássága ugyanolyan érdekes és időszerű, mint a korábban felsorolt munkák voltak húsz vagy negyven éve. d) A fiatal magyar közgazdászok legtehetségesebbjei közül sokan nyugati, főként egyesült államokbeli egyetemekre mennek Ph. D. hallgatónak. Számukra nemes buzdításul szolgálhat Kornai Harvard egyetemi tanársága.

Vajda Mihály

Igazából soha nem érdekelt a közgazdaságtudomány. Ami belőle egzakt és kézzelfogható, s ebben az értelemben hasznos, az nem az én asztalom. A közgazdaságtudománynak mint – ahogy fogalmaztak – „amerikai tudománynak” a szemléletmódja pedig mindig taszított. Taszított a képtelensége arra, hogy belássa: a gazdaság nincsen önmagában, a gazdaság része a társadalomnak, s hogy egy adott kor adott társadalmában a gazdaság miként működik, az attól függ, hogy milyen ebben a társadalomban az emberek beállító-dása. A harmincas évek elejétől a hetvenes évek elejéig mindenki Keynesre esküdött. Aztán egyszer csak kiderült, hogy a Keynes tulajdonképpen egy nagy marha, semmi sem érvényes abból, amit állított. S alig akadt valaki, aki látni akarta: a keynesianizmus a

jóléti társadalom megteremtésének az ideológiája volt. Mihelyt a jóléti társadalom megvalósult és általánossá lett a nyugati világban, Keynes elképzelései nem működtek többé. Vagy: a közgazdászok máig is szeretnék azt hinni, hogy a kommunizmus azért omlott össze, mert gazdaságilag tarthatatlanná vált. Mintha létezésének első évtizedeiben nem lett volna éppoly tarthatatlan! Nem akarják észrevenni, hogy a kommunizmus összeomlásának oka abban rejlett, hogy senki nem hitt benne többé. Stb. Stb.

Nos: Kornai, az én Kornaim talán azért volt mindig más, mert tudatában volt a gazdaság társadalmi beágyazottságának. Persze ez csak arra ad magyarázatot, hogy én miért fogadtam el. Hogy miért ismeri el a világ, hogy miért sikerült egy kis ország korlátai közül kitörve kivételes súlyra szert tennie ebben az „amerikai tudományban”, arra az én válaszom nem válasz. Azért talán mert jóllehet kisujjában volt a tudomány, mégis képes volt túllátni annak korlátain? Vagy megfordítva: jóllehet túllátott a tudomány korlátain, mégsem tudott egyetlen „tudós” sem kifogni rajta?

Legyen akárhogy is, szeretettel gratulálok születésnapjára.

Vámos Tibor

Kortársam: Kornai. Mitől lett Kornai a mai tekintély? Attól az úttól, amit e korban, azaz az elmúlt ötven évben tehetségével és személyiségével következetesen járt be. E nemzedékből sokan voltak tehetségek, de ezt valahol felégették, elkoptatták, sokan voltak ragyogóan induló személyiségek, de ezt valahol beváltották mindenféle alkalmi pozícióra, időlegesen jónak tűnő – egy hosszú életpálya mérlegében – olcsó üzletet kötve. Azt hiszem Kornai titka, ha ugyan ez titok, e különbözőségben található meg. Ezért sincs szüksége életrajzának átírására.

Közelebbről: az 1947–1955-ös időszakban gazdasági újságíróként tapasztalta meg azokat az ellentmondásokat, amelyek későbbi elemzéseinek kiindulópontjai voltak, így máig is megőrizte a valóságélmények elsőbbségét a spekulatív gondolkodással szemben, újságírói tehetsége és gyakorlata pedig az élmények és gondolatok összefüggő, közérthető interpretálását tette lehetővé. Munkái világosak és megnyerően olvasmányosak.

A következő évek újabb kettős hozzájárulást adtak: egy szakmai alapossággal keresztlüvvit ipari esettanulmány és a közgazdaságtan matematikai, számítástechnikai modellépítő eszközeinek megismerése egy igen korai időszakban kiemelte az ideologikus-verbális közgazdászok világából. Ez a vonal folytatódott a korszerű, a fejlett országokban már régóta általános, szigorú modellalkotó munkamódszer elsajátításában és alkalmazásában, ami azonban mindig visszacsatolódtott a konkrét probléma adatokban megjelenő valóságához. Ha meggondoljuk, hogy a hazai konzervatív közgazdasági gondolkodás még ma is, évtizedek múltán, mennyire idegenkedik e hatalmas modellalkotási eszközrendszerrel, érzékelhetjük, hol vált ki Kornai a szokott regionális közegből.

A következő lépcső az amerikai tanári gyakorlat, aminek sikere elképzelhetetlen lett volna a leírt felkészülés nélkül, és amelyik továbbítte azon az erős elméleti alapokon nyugvó, de valósághoz kötődő, nagyképű kódosítésektől mentes professzionizmus tökéletesítésében, ami munkáit az átlag fölé emelte. Így születtek meg azok a könyvek, amelyek a modellalkotást rendszerfilozófiai magasságokba emelték, és vezettek az egyensúly és megbomlásainak ahhoz az elméletéhez, amely világos magyarázatot szolgáltat a kelet-európai gazdasági szisztémák megértéséhez, ellehetetlenülésük elvi gyökereihez. Így Kornai kritikája erősebb lett minden itt és ott szokásos indulatoskodásnál, szidalmazásnál. Ezt a harmonikus építkezést tartom a legszebbnek, tehát a közérthető valóságle-

írást, annak modellezését és ebből a rendszer filozófiai szintű, megértető magyarázatát. A feltáró-kutató munkamódszer így válik didaktikai módszerré is.

Természetes, hogy egy izgalmas, a kor számára elsőrendű témában a mozgatóerők ilyen, a modern eszközökben és interpretációs stílusban gazdag feltárása elsőrendűen érdekessé vált a világban azok számára, akik különösen érdekeltek voltak e furcsa, néha sikeresnek is tűnő, veszedelmes rendszer megértésében, és vegyes érzelmekkel, azaz emberi ideálok iránti vonzalommal és a gazdasági és társadalmi kényszerek iránti ellen-szenvvel nézték annak irracionális természetét. Kornai képes volt az irracionális racionálisnak felboncolására a racionális világának racionális nyelvén. Nagy tett volt, méltó a világ elismerésére.

Kornai következetes volt saját tanulságainak levonásában, de következetes volt abban is, hogy mindig megmaradt a tudományos megfigyelő objektív statusában, nem engedett a politikai szereplés vagy más aprópénzre váltás csábításainak. Ugyanakkor nem habozott újságírói tollát használni, ha úgy érezte, hogy segíthet egy gyakorlati vitában, vagy „egyszerűen” arra van szükség, hogy valaki tiszta vizet öntsön a zavarosak poharába.

Az erények közé tartozik saját tudománya korlátainak hirdetése. Szép belgyógyász hasonlattal jellemezte a maga helyét is. Egyszer megkérdeztük, felkérték-e kormánytanácsadónak, mint a világban annyi tekintélyes közgazdászt, és ha igen, beszáll-e egy ilyen szerepbe? A válasz: nem nagyon kéri fel, mert tudják, nem azt fogja mondani, amit szeretnének tőle hallani, de ő sem nagyon tudná ezt vállalni, mert a tanácsadó és a fogadója viszonya hasonló az orvos és a beteg kapcsolatához. A betegnek bíznia kell orvosában, de az orvosnak is bíznia kell abban, hogy a beteg megfogadja a tanácsait, és nemcsak abból szemelgetve, öngyógyításra használja azokat.

A kelet-európai szocializmusnak vége. Mi marad abból az életműből, aminek fő vonala e rendszer elemző kritikája volt? A módszer, egy konkrét modell tanulmányozása lényegesen jelentősebb, mint a politikai-történelmi aktualitás. A jelenségek – *mutatis mutandis* – ismétlődnek, hiszen a gazdaságot végső soron az ember változatlan mozgatórugói és a rendszereknek a gazdasági és társadalmi rendszereken is messze túlmutató sajátosságai befolyásolják. A kortárs Kornai egy izgalmasan változatos kornai elemző megfigyelőjeként így válhat más korok tanulságos kortársává is.

Várhegyi Éva

1. Kornai János munkássága és személye számomra a Tudomány és a Tudós megtestesülését jelentette. A hetvenes évek elején kezdő egyetemistaként eljárva a nálam idősebbeknek tartott *Anti-equilibrium*-szemináriumára, megérezhettem abba a kutatói igényességbe, amelyet Kornainak nemcsak a munkássága, hanem személyisége is sugárzott. Matematikusi vénával közelítvén a közgazdaságtanhoz, már akkor lenyűgözött fogalomalkotásának és kérdésfeltevésének precizitása, törekvése a logikai zártságra és az alapos diszkusszióra. Bevallom, megfelelő előképzettség híján akkor nem is könyve mondani-valója hatott rám elsősorban, hanem módszertana: matematikai pontosságú felépítése, a definíciók és a megállapítások világos logikája, módszerének (gondolatkísérlet) és tudományos megközelítésének (leíró-magyarázó elmélet) kendőzetlen vállalása. Mondanivalójának bátorságát a megjelent kritikák és marxista egyetemem kirekesztő magatartása nyomatékosította: a néhány diáknak tartott szakszemináriumán kívül lábát csak a szak-kollégiumba tehetette be.

Akkoriban olvastam méltatlanul feledésbe merült '57-es nagy művét is, *A gazdasági vezetés túlzott központosítását*, amely – Jánossy Ferenc '69-es, a *Gazdaságunk mai el-*

lentmondásainak eredete és felszámolásuk útja című cikkével együtt – nemcsak első tudományos diákköri dolgozatom ihletője volt, de egyben megértette velem a kort, amelybe beleszülettem. A hetvenes évek szellemét tükrözte, hogy az önéletrajzomban tett hivatkozás a díjnyertes dolgozatra és ihletőire nemcsak jelentkezésem elutasító, de megvetését is kifejezésre juttató reakciót váltott ki a Tervgazdasági Intézet akkori igazgatójából.

A „korszakos” művet, *A hiányt* bibliaként forgattuk néhány nemzeti bankos kollégámmal, saját kis szemináriumainkon megbeszélve-értelmezve. A nyolcvanas években már volt egyetemem is rehabilitálta Kornait, megnyitva kapuját a közgazdaságtudomány iskolateremtő alakja s műve előtt. Noha már az *Anti-equilibrium* is kutatási feladatok sokaságát jelölte ki a kortársak számára, a tanítványok fantáziáját elsősorban *A hiány* hipotézisei mozgatták meg, buzdítottak a tesztelést célzó empirikus kutatásokra.

A nyolcvanas évek közepén megtiszteltetést és egyben nagy kihívást is jelentett számomra, hogy a hitelrendszer vizsgálatával részt vehettem a költségvetési korlát puhaságát tesztelő kutatásában. Ekkor – miként egy későbbi, a hiánygazdaság felszámolásának folyamatát vizsgáló kutatás keretében is – megtapasztalhattam a „kornais” igényesség nyúgeit is. Azt, hogy a legkisebb pongyolaság sem engedhető meg, s hogy csak precízen megfogalmazott kérdésekre érdemes válaszolni. Azt, hogy a legegyszerűsített tetsző állítást is „tesztelni” kell, ha egzaktan bizonyítani nem is lehet. Azt, hogy a legintuitívabb meglátás is csak üres locsogás addig, amíg legalább logikai áttételeken keresztül nem vezethető le a megfigyelésekből. Kornai a „puhaságot” nemcsak a költségvetési korlátból, hanem a közgazdaságtudomány műveléséből is szeretne volna kiirtani. „Iskolája” kemény, poroszosan szigorú, hallatlan önfegyelmet igénylő műhely volt. Aki azonban – akár csak egy kurzus erejéig is – kijárta, sokat gazdagodhatott.